

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

skolan, hade mottagandet inom denna breda sektor varit intressant att få belyst: vad man läste, hur man studerade dikterna, osv. Självklart ligger stora sociologiska undersökningar utanför ramen för FSS-kommentaren. Dock bör det sägas att vi fortfarande har en relativt osäker kunskap om hur FSS togs emot i breda lager. Påpekanden av typen att »Fänrikens marknadsminne» blev »synnerligen väl mottagen i det finska Finland» eller att bildframställningar och dramatiseringar »är mycket talrika» vittnar om behovet av en grundligare sociologisk analys av vad som döljer sig bakom kritikers och andra opinionsbildares uttalanden.

Säkrare resultat når Wrede i sin utredning om dikternas kronologi. Här kan han referera till en undersökning som han publicerat tidigare (1981). I flera fall ger han goda skäl för att rucka på dateringarna som Strömborg, Söderhjelm, Lamm m. fl. forskare gjort. I ett par fall korrigerar han sin egen tidigare ståndpunkt. Genom noggranna manuskriptstudier kan Wrede bland annat visa att titeldikten »Fänrik Stål» – i motsats till vad Lamm hävdade – är en av de tidigaste dikterna. »Kulneff» och »von Konow och hans korporal» flyttas fram till den tidigaste gruppen, som Runeberg började skriva första halvåret 1846. Under arbetets gång har kommentatorsgruppen haft turen att ett tidigare okänt manuskript till Sveaborg inlämnats anonymt till Uppsala universitetsbibliotek. Denna renskrift av Runebergs egen hand, som inte förelåg då textdelen trycktes, publiceras nu i kommentardelen som den bästa förlagan till dikten.

Wrede blottlägger skickligt de olika trådar som löper fram mot Sägendiktningen: informatorsårens möte med inlandet och muntliga traditioner om krigshändelserna 1808–09, deltagandet i den nationella väckelsen inom den bildade klassen, läsningen av Montgomerys och andras berättelser om det senaste kriget, förläggaren Öhmans uppslag till Runeberg, att denne skulle skriva dikter till porträtt av kända profiler från kriget 1808–09. Wrede är i sådana sammanhang en försiktig general som håller många möjligheter öppna. Han tar tillbaka idén om porträttfiktionens roll – som tidigare avvisats av Lamm – och poängterar samtidigt att ramen, fänriken som berättar sägner för den oerfarne studenten, är en viktig faktor i fiktionen.

En tredje huvudlinje i FSS-kommentaren är analysen av Sägernas komposition, stil, berättarteknik och versform. Den term som används är, något överraskande, »poetik». Förvånande därför att Wrede är så angelägen att betona dikternas »brokighet». I det inledande poetikavsnittet görs visserligen ett försök att finna en formel som fångar genrekaraktären: »en sammansmältning av impulser från romantikens politiska ballad och berättartekniska element efter Walter Scotts förebild», men det är ju ett rätt allmänt hållet signalement. Det verkar som om Wrede i det övergripande avsnittet om Sägernas poetik inte fullt ut drog konsekvenserna av de iakttagelser som gjorts i de enskilda analyserna. Man finner här synpunkter som kanske skulle gå att förena i en generell karakteristik av Sägernas »poetik». En sådan kunde ta sin utgångspunkt i en analys av Sägernas dramaturgi och i en bestämning av de retoriska grepp som Runeberg använder för att åstadkomma de berömda vändningarna, då det löjliga blir subliment, det låga högt.

I kommentatorns uppdrag ligger underförstått ett krav

på objektivitet och relativ fullständighet. Wrede är på en gång generös i sin redovisning av tidigare forskning men samtidigt kritiskt prövande. Goda exempel erbjuder hans diskussion kring »Döbeln vid Jutas», »Veteranen» och »Vårt land». Finska forskares insatser dokumenteras i en utsträckning som man inte är bortskämd med inom svensk Runebergforskning. Det mest frapperande i Wredes hållning till tidigare kritik och forskning är att Fredrik Cygnæus, Runebergs studentkamrat, estetikprofessorn, poeten och kritikern, skjuts fram som den stora auktoriteten. Förvisso finns några goda skäl för en uppvärdering av Cygnæus' insatser. Han hade efterlyst en diktning om 1808–09 års krig i en anda som Runeberg förverkligade. Han var en varm beundrare av Runeberg, han försvarade FSS som ett lejon mot Almqvists angrepp. Cygnæus är med andra ord samtida och initierad i en ovanlig utsträckning. Hans *Om Fänrik Ståls sägner. Beträktelser* (1861) är märkvärdigt modern genom sin koncentration på diktverket som konst. Här är ett exempel på Close Reading långt innan företeelsen var påtänkt. Hans analyser kan av Wrede användas som giltiga beskrivningar av dikternas struktur. I nyttjandet av Cygnæus reduceras dock det tidsbundna och bombastiska drag som också finns. Vad som inte heller kommer fram är att Cygnæus ibland kommer med starkt kritiska synpunkter. Wrede citerar en berömd passage om »Fänrikens marknadsminne» men går helt förbi det skarpa kländer som riktas mot Runeberg, för dennes »lapsus calami», som ligger i »och vid Kalix skänkas bort», en närmast obegriplig anklagelse mot »qvarleforna af vår hjeltehär, då de påstås på öppna fältet hafva låtit skänka bort sig».

Mina invändningar mot FSS-kommentaren bottnar i att anspråken kan och måste ställas högt i ett arbete av denna karaktär. Glädjande nog har förväntningarna i allt väsentligt infriats. Vi har fått en pålitlig och outhärlig kunskapsbank och en given bas för kommande forskning. Tack vare det finländska forskarlagets minutiösa beskrivningar av Runebergs koncept har mycken ovisshet kunnat skingras. FSS-kommentaren bör ha god chans att stå sig som ett stimulerande standardverk inom Runebergforskningen, som ett vackert exempel på klassikervård och som ett bevis på att »fänrikarna» är vid ständigt god vigör.

Kjell-Arne Brändström

Stig Jägerskiöld: *Oskuld och arsenik. C. J. L. Almqvist i den europeiska krisen 1848–1851*. Bonniers. Sthlm 1987.

1970 utgav Stig Jägerskiöld *Från Jaktlottet till landsflykten. Nytt ljus över Carl Jonas Love Almqvists värld och diktning*, som består av två studier: »Jaktlottets verklighet» och »Kriminalgätan». Den förra behandlar Almqvists informatorsår i Stockholm och på det finska Fagervik hos familjen Hisinger och den betydelse dessa år i denna miljö fått för hans diktning. Den senare studien prövar på nytt omständigheterna kring den Almqvistiska katastrofen 1851. Den är ett energiskt försök att frikänna Almqvist från de anklagelser för reversstöld, reversförfalskning och giftmordsförsök, som alltsedan 1851 förelegat och som med A. Hemming-Sjöbergs grundliga arbete *Rättegången mot C. J. L. Almqvist* (1929) tätt sig berättigade. Jäger-

skiöld prövar det bevarade materialet med nya uppslag – bl. a. med hjälp av kriminaltekniska anstalten i Stockholm – och vill frikänna Almqvist från alla anklagelserna. I stället skisserar han ett politiskt intrigs spel, där man i samhällsbevarande kretsar gått samman i en komplott mot den obekväme och samhällskritiske diktaren och lyckats driva honom i landsflykt.

Det är en innehållsrik och uppslagsrik bok, men den bygger i mycket stor utsträckning på hypoteser och obehövade antaganden. Jägerskiölds lösning av kriminalgåtan blev också föremål för livlig debatt och en serie mot Jägerskiöld starkt kritiska inlägg gjordes av bl. a. Knut Ahnlund, Lars Krumlinde och Per-Edwin Wallén. Jägerskiöld försvarade ståndaktigt sina teser och fick stöd av bl. a. Victor Svanberg. Efter en ingående vidräkning med Jägerskiöld summerar straffrättsprofessorn Per-Edwin Wallén i sin uppsats »Några synpunkter på frågan om Almqvists skuld» (*Perspektiv på Almqvist*, 1973), att det »väsentligaste resultatet av Jägerskiölds undersökningar förefaller mig dock vara, att han – låt vara ofrivilligt – genom det osannolika i sina hypoteser och det ansträngda i sina bortförklaringar av för A besvärande omständigheter visat, hur stark bevisningen mot A i själva verket är» (a. a. s. 75).

Nu har Jägerskiöld kommit med ett nytt arbete *Oskuld och arsenik*. C. J. L. Almqvist i den europeiska krisen 1848–1851. Det är – liksom det tidigare arbetet – disponerat i två stora avsnitt: »Skald och samhällskritiker» (s. 11–205) och »Kriminalgåtan» (s. 209–345).

Den första studien är en bred och innehållsrik bakgrundsteckning till Almqvists biografi under 1840-talet. Almqvist hade 1839 – mitt emellan de båda revolutionerna 1830 och 1848 – börjat medarbeta i den liberala pressen och där liksom annorstädes framfört allt mer kritiska synpunkter på sociala och politiska frågor. Samma år publicerade han *Det går an* med dess tendens mot vigsel och för kvinnans rätt till myndighet och arbete. Efter *Det går an* kom Almqvist i konflikt med överordnade myndigheter, miste sin tjänst vid Nya Elementarskolan och förde en lång teologisk debatt med Uppsala domkapitel, som ifrågasatt hans renlärighet. Under 1840-talet blev han yrkesförfattare med omfattande journalistisk produktion och flitigt romanförfattarskap. Han arbetade på den socialreformatoriska avhandlingen *Europeiska missnöjets grunder* (1850), som presenterar radikala lösningar av problem, ordnade i de tre »kolonnerna» Staten, Kyrkan och Familjen. I sin journalistik – den kanske viktigaste delen av hans författarskap under 1840-talet – diskuterar Almqvist vaket och engagerat de flesta av tidens aktuella frågor: utrikespolitik, sociala problem, litteratur, pedagogik eller teologi. Kvinnofrågan, äktenskapet, representationsreformen och skandinavismen återkommer ideligen.

Jägerskiöld följer Almqvists politiska verksamhet, hans olika planer på att vinna professur och prästtjänst, hans uppgörelse med Nya Elementarskolans styrelse och Uppsala domkapitel, hans kommentarer till 1848 års revolution och hans engagemang för representationsreformen.

Jägerskiöld understryker, hur Almqvist kom att betraktas med mer eller mindre misstro av olika politiska och kulturella grupperingar, något som diktaren själv påpekat i ett berömt brev till Vendela Hebbe 17/6 1843. Där talar han om fantasisidan och förnuftsiden av sitt väsen, och menar att »det Ahrimans-aktiga hos mig jagat ifrån mig

alla mina forna Upsalabekantskaper, och det Ormusaktiga skall icke hvila förrän det skiljer mig från alla vänner på den andra, rationella, oppositionella, eller (om du tillåter mig att så säga:) Stockholmssidan af verlden» (*Brev*, s. 174).

Jägerskiöld visar också hur reaktionen mot 1848 års revolution begynner i Sverige och Norge. Ett innehållsrikt avsnitt behandlar Oscar I och hans tidningspolitik efter 1848, då Hierta övervägde att sälja Aftonbladet till ett konsortium, stött av kung Oscar. Detta blev dock ej av, och inte heller en annan plan att 1849 sälja tidningen till Almqvist.

Jägerskiölds skildring av tiden och de olika politiska miljöerna är grundlig och välskriven. Jägerskiöld citerar flitigt och fylldigt ur Almqvists brev och likaså ur breven från Almqvists vänner (och ovänner) till och om honom. Det är värdefullt.

Jägerskiölds syfte är klart angivet: »Om man följer Almqvist på de områden där han var verksam, kan man kanske även vinna klarhet om hur den våldsamt fientliga opinion kunde skapas, som spelade en ödesdigert roll under katastrofens dagar 1851. Hur var denna opinion sammansatt? Kan man vinna klarhet härom har man lämnat ett bidrag till kännedom om opinionsbildningens mekanik och till den svenska idéhistorien» (s. 13).

Avsnittet »Kriminalgåtan» vidareutvecklar resonemangen från 1970 och bygger på tanken, att den Almqvistiska katastrofen har en politisk bakgrund. Jägerskiöld utgår från den bild av Almqvist som »misstänkt person», som det föregående avsnittet byggt upp. De frågor som Jägerskiöld nu har att ta ställning till är följande: hurudan var Almqvists ekonomi 1851? hur kom det sig, att han trätt i förbindelse med von Scheven? har han verkligen skrivit reverserna? vad står i de s. k. promemoriorna? vad är sanning i fråga om giftmordsförsöken?

Almqvists ekonomi var god hans sista år i Sverige, hävdar Jägerskiöld. När brodern Fridolf och Hierta åtog sig att sanera hans affärer hade han visserligen skulder på 9500 riksdaler bko, men han tillerkändes en årslön som medarbetare i Aftonbladet om 2000 rdr bko, varav dock hälften skulle gå till amontering av skulderna. Brevet till Fridolf 1845 och 1846, som Jägerskiöld flitigt citerar ur (kap. 12), vittnar vältaligt om Almqvists ekonomiska bekymmer. Jägerskiöld håller med om detta (s. 222), men menar att Almqvists situation förbättrats efter anställningen hos Hierta 1846 och anser att han hade goda inkomster av sina böcker. Jägerskiöld stöder sig här på Johan Svedjedals grundliga utredningar om Almqvists inkomster av sina böcker i *Almqvist – berättaren på bokmarknaden* (1987). Men Svedjedals undersökning avser tiden 1839–1844 med tillägg fram till 1847 – och Jägerskiöld resonerar som om den avsåg 1851. Och i själva verket påpekar Svedjedal att inkomsterna från bokmarknaden inte var tillräckliga och att familjen Almqvists ekonomiska situation förvärrades hösten 1844 (Svedjedal, s. 351). Dessutom är det svårt att förstå Almqvists kontakter med von Scheven och hans engagemang i dennes procentaffärer, om han inte var i behov av pengar. Ännu så sent som i juni 1851 talade Fridolf om broderns »brydsamma affärer».

Almqvist kom enligt egen utsägo i kontakt med von Scheven hösten 1845 och hade sedan, enligt Jägerskiöld, »allt fler uppdrag av von Scheven att bistå honom i hans

affärer förutom att läsa och förklara Swedenborgs skrifter» (s. 212). Jägerskiöld citerar också Almqvists brev till Hierta 24/6 1851 om sitt handhavande av von Schevens pengar, vilka han förmedlade till ett – icke namngivet – procentarbolag (s. 233). Att Almqvist fungerade som mellanhand i ljusskygga procentaraffärer är, som sagt, svårt att förklara annat än som behov av inkomster.

De bevarade reverserna är ett stort problem; de gäller ett belopp om närmare 18000 riksdaler bko. Enligt von Schevens berättelse inför domstolen hade reverser på detta belopp försvunnit någon gång mellan 15 och 29 maj 1851. Almqvist hade då 3 juni skrivit 8 nya reverser om sammanlagt ovanstående belopp, men undertecknat dem med namnet O. Almgren. Den 5 juni hade Almqvist förklarat att han brukade skriva sitt namn så, men ändrat namnteckningen O. Almgren till C. J. L. Almqvist. Jägerskiöld framhåller här med rätta, att denna sällsamma skildring bygger enbart på von Schevens uppgifter och saknar stöd av vittnen. Namnteckningen bär spår av ändring – däremot vet vi inte vem som har gjort den. Vidare har Jägerskiöld med hjälp av en skriftexpert från Statens kriminaltekniska anstalt ifrågasatt om reverserna är skrivna och undertecknade av Almqvist. Härvidlag måste man dock framhålla, att skriftexperts utlåtande fortfarande inte offentliggjorts, vilket gör att dess värde minskar, eftersom man ej kunnat pröva hans material och argumentering (jfr Per-Edwin Wallén i *Perspektiv på Almqvist*, s. 64).

Jägerskiöld gör dessutom ett stort nummer av att vid namnteckningen på två av reverserna sigillet bort dölja titeln »Regementspastor». Nu visar det sig, att i det ena fallet står endast »Reg . . . tor», i det andra »Reg.». Jägerskiöld har nämligen låtit avlyfta sigillet från den förra reversen och därvid funnit, att det inte alls finns någon skrift under sigillet. Detta är märkligt, men kan så vitt jag kan se, inte spela någon roll för frågan om det är Almqvist eller någon annan, som skrivit reverserna och/eller undertecknat dem.

Så de fem promemoriorna, som polisen hittade i Almqvists hem efter hans flykt. Dessa promemior skisserar olika alternativ till försvar, förklaringar och även motanfall från Almqvists sida, om han skulle utsättas för förhör i samband med bortkomna reverser eller i fall av von Schevens död. Promemoriorna är delvis svåra att tyda. De är fulla av privata förkortningar, och handstilen är mycket svåräst. Det kan emellertid inte vara tal om annat än att de syftar på den von Schevaska affären.

En av dessa promemior, nr 3, består av ett blad. Den övre hälften av detta blad antecknar synpunkter att ta upp »Inför Gubben» (= von Scheven), den nedre hälften synpunkter att framföra inför »P & D» (= polis och domstol). Om de bortkomna reverserna säger han t. ex. såhär inför »Gubben»:

a. K[ors] i all dar! I Rel[igionens], För[nuftet]s och billig[hetens] namn hejda sinnet. Här kan blott vara 2 fall, antingen har f[arbror] gifvit bort dem åt W[ärden]s gossar, eller förlagt dem. I begge f[allen] tillhör m[ig] att stå till reds med p[engar] och bet[ala] dem när de pres[enteras], men icke att göras till ett mål för utfall.
[---]

Men inför myndigheterna säger han såhär:

a. J[ag], förkl[arar] att j[ag] inga [reverser] utfärdat till v[on] [Scheven]. – Om han kommit öfver några som j[ag] ställt ut åt andra vet jag ej.
[---]

I början på denna promemoria tänker Almqvist inför von Scheven erkänna reverserna och lovar stå för dem eller skaffa nya, om nu bara den gamle herrn vill lugna sig.

Men samtidigt har han längre ner på samma sida en annan förklaring till reds inför polis och domstol, och där säger han att han aldrig ställt ut några reverser åt von Scheven. Sammanställningen av dessa uttalanden gör tyvärr inget förtroendeingivande intryck.

Jägerskiöld har bekymmer med den senare delen av promemorian nr 3 och konstaterar, att den onekligen innebär att Almqvist direkt förnekar att han alls utfärdat några reverser. Men Jägerskiöld har en förklaring till hands: det är för att hjälpa von Scheven! Det är »ett led i ett tänkt försvar för von Scheven mot anklagelser, närmast för mened i samband med utsökning; han är, säger han, härvid beredd och nödgad att lämna den – osanna – uppgiften, att han ej utställt några reverser till ryttmästaren» (s. 258). Det är en minst sagt sällsam förklaring.

I promemoriorna nr 2 och 4 förekommer förkortningarna »d» och »d t». Dessa har med stöd av sammanhanget tolkats av Hemming-Sjöberg som »dödsfallet» och »döds-tillfället», medan Jägerskiöld vill ha tolkningen »dok-torn», resp. »detta tillfälle». Men med tanke på kontexten och Almqvists brev till polismästare Strähle, där han nämner möjligheten av »gubbens plötsliga frånfälle» torde nog »dödsfallet» och »dödstillfället» vara rimligare tolkningar.

Promemoriorna är nog det gåtfullaste inslaget i händelserna 1851. De är, jämte det faktum att Almqvist stannade i landsflykt och aldrig återvände, det som starkast talar mot Almqvist.

Slutligen giftmordsförsöken. Vid polisundersökningen framgick, att ryttmästarens tjänarinna, Hedda Högel, gjort gällande, att Almqvist försökt blanda arsenik först i von Schevens brännvinsflaska och sedan i hans havresoppa. Hemming-Sjöberg, som fann Heddas vittnesmål helt trovärdigt, provkocade för säkerhets skull havresoppa för att se om inlagd arsenik skulle upplösas eller synas i soppan. Den syntes. Jägerskiöld är inte sämre. Han tror inte på Hedda och inte på Hemming-Sjöberg utan har anmodat en professor i farmakologi att göra om detta kokkonstexperiment och har härav fått veta, att arsenik *inte* syns i havresoppa. De skilda resultaten beror på att de båda kockarna använt olika typer av havregryn.

Anklagelserna för giftmordsförsök – de farligaste för Almqvist – vilar helt på uppgifter av von Scheven och Hedda. Ingen av dem har dock *sett* Almqvist lägga arseniken i soppan. Det är således en fråga om hur pass trovärdiga dessa vittnen kan anses vara. Experimentet med jämförande havresoppkokning må vara intressant, men det för knappast problemet rörande giftmordsförsöken närmare sin lösning.

Komplotteorin från 1970 återkommer med få förändringar. Jägerskiöld har emellertid ej heller nu kunnat framdraga ett enda bevis för att det förelegat en politisk komplot, som haft till avsikt att tvinga Almqvist fly ur landet. Det är endast hypoteser, och dessutom illa – om ens alls – underbyggda. Man frestas att på Jägerskiölds framställ-

ning applicera vad han själv skriver om Hemming-Sjöberg: »Obestyrkta fiktioner har ersatt ett källkritiskt betraktelsesätt, som för allvarliga forskare sedan länge är självklart» (s. 217).

När fakta inte stämmer med Jägerskiölds teorier, så blir det värst för fakta. Ett par exempel skall visa detta. Almqvist skrev två brev eller biljetter till von Scheven, som är odaterade. Där nämnes bl. a. handlingar, som skall omskrivas och bevitnas. Biljetterna har försetts med påskrift av von Scheven, att han fått dem den 9, resp. 10 juni 1851. Men dessa dateringar skulle innebära att von Schevens berättelse, att Almqvist 3/6 lovat skriva om reverserna, vore sann, och därför vill Jägerskiöld ändra året till 1850 och få handlingarna att gälla helt andra saker än reverserna. Det är möjligt men knappast troligt att så skulle vara fallet.

Promemoriorna har redan omtalats; där vill Jägerskiöld också göra gällande, att de syftar på helt andra tillfällen än dem von Scheven och senare Hemming-Sjöberg ansett. I promemorian nr 3, som ovan delvis citerats, talar ju Almqvist om stöld av reverser. Om nu stölden är densamma, som Amanda Brandt beskyldes för den 30 maj, så är bevisvärdet *mot* Almqvist stort, säger Jägerskiöld (s. 257). Men, fortsätter han, »Almqvists skildring av gubbens raseriutbrott och beskyllningar mot honom har ingen motsvarighet i vad som hände den 30 maj och följande dagar» (*ibidem*). Man kan först fråga sig hur Jägerskiöld kan veta detta, men framför allt: Jägerskiöld blandar här samman perfektum och futurum. Promemorian är ju tänkt som utkastet till ett försvarstal inför von Scheven (och i dess senare del inför polis och domstol), om Almqvist skulle beskyllas för brott. Men den är inte en redovisning för vad som hänt, och det är detta som Jägerskiöld inte insett. Hans fortsatta argumentering blir dessutom synnerligen vag: promemorian »hör tydligen hemma i ett alldeles annat sammanhang»; »säkerligen avses en tidigare tidpunkt» (s. 257 f.). Vilken får vi dock inte veta. Och av detta vaga resonemang drar Jägerskiöld triumferande slutsatsen: »Därmed har Almqvists uttalande om sina reverser till von Scheven inget värde som bevis för påståendet, att han ännu i juni inte löst sina skuldsedlar hos denne» (s. 258). Men Jägerskiölds vaga argumentering ger inte skäl för denna slutsats och hans resonemang får hänföras till kategorin »obestyrkta fiktioner».

Jägerskiöld gör sig skyldig till en besvärande feldatering s. 321. Det är där fråga om Almqvists vistelse i Tyskland under flykten. I brev till Hierta 24/6 1851 skriver Almqvist, att han under sin resa blivit kallad till ett möte i Frankfurt am Main, där han skulle kunna få lyfta 1 000 Rd bco. Han hade lyckats komma i tid till mötet och få pengarna. Detta brev är daterat Wangeroog och poststämplat Bremen. Men den i brevet omnämnda resan till Frankfurt torde svårigen ha medhunnits på så kort tid som det här är fråga om. Enligt Almqvists eget reseschema, som återfunits bland hans efterlämnade papper, skulle han den 21/6 och 22/6 ha befunnit sig i Rendsborg, den 23/6 kommit till Hamburg och den 24/6 inträffat i Bremen. Här nämns ingenting om Frankfurt. Lars Widding avfärdar också (*Brott och flykt*, 1985, s. 176) resan till Frankfurt som ren fantasi. Men Jägerskiöld accepterar Almqvists uppgift i brevet till Hierta och fastslår, att inget »bärkraftigt argument har kunnat anföras för att han lämnat en osann uppgift» (s. 322). Att Jägerskiöld kan argumente-

ra för Frankfurterresan beror emellertid på att han förväxlat två brev. Han uppger nämligen felaktigt, att han citerat härom ur Almqvists brev till Hierta den 3/7 1851 medan citatet i själva verket är ur brevet 24/6 1851. Uppgiften om Frankfurterbesöket senarelägges m. a. o. nio dagar, en besvärande feldatering av Jägerskiöld.

I sammanhanget skall också framhållas, att för Jägerskiöld är Almqvists sanningskärlek närmast en trosartikel. Men just beträffande det reseschema, som omnämns ovan, kan man enligt Jägerskiöld inte lita på Almqvists egna uppgifter. Det framhålls att det är fråga om en sen, odaterad anteckning, och det stämmer. »Att tillägga dessa anteckningar prioritet framför andra källor är inte rimligt, ty vi vet att fråga ej är om fortlöpande anteckningar av dagbokskaraktär. Listan är tvärtom en senare, inte exakt anteckning» (s. 322). I detta fall ifrågasättes alltså Almqvists uppgifter, när de inte stämmer överens med Jägerskiölds teorier.

Ett gammalt metodproblem inom litteraturvetenskapen rör frågan, huruvida man utifrån någon eller några av ett litterärt verks fiktiva gestalter, deras handlingar eller uttalade åsikter kan sluta sig till författarens övertygelse. Almqvist har häftigt reagerat häremot. Han tillrättavisar en kritiker, C. J. Lénström, som i en för övrigt uppskattande recension förklarar, att diktaren var brusten och »i grunden söndergången». Och varför? »Orsaken är, att han tagit för contant, såsom *mina* egna tankar, allt hvad jag låtit diverse personer i mina stycken tala, försvara och påstå, hvilket likväl var *blott* ur deras synpunkter och en dramatisk skildring av dem» (*Brev*, s. 137). Resonemangen går igen i flera brev, och Jägerskiöld citerar med rätta flera exempel.

Och det är självfallet utomordentligt vanskligt att av ett diktverks innehåll sluta sig till upphovsmannens stämningssläge, biografiska upplevelser och personliga ställningstaganden. Jägerskiöld polemiserar mot alla dem, från Palmblad till Hemming-Sjöberg, som velat se Magdalenaepisoden i *Jaktslotet* – där Richard Furumo dödar Magdalena för att frälsa hennes själ – som bevis för att Almqvist rättfärdigar mord. Detta är självfallet ett tvivelaktigt resonemang, som Jägerskiöld också starkt reagerar mot.

Man kan således inte av en författares fiktiva verk sluta sig till att denne skulle handla så eller så i verkligheten. Men detta gäller inte Jägerskiöld. Man finner till sin häpnad, att Jägerskiöld i slutet av boken obesvärat argumenterar med samma metod, som han fördömer hos andra. Jag citerar: »Med fog kan man finna stöd för skaldens oskuld 1851 i hans litterära produktion. Är det troligt att den poet, som berikat vår litteratur med den vackra aftonbönen »Gud som haver barnen kär», velat bestjäla och mördra en gammal välgörare» (s. 371). Kommentarer torde vara överflödiga.

Jägerskiölds styrka i denna bok är, som framhävts, hans ingående teckning av det 1840-tal, i vilket Almqvist rörde sig. Jägerskiöld har också genom att på varje punkt ifrågasätta resultaten av polisundersökningen 1851 fått det bevarade materialet prövat på nytt och visat hur osäkra och otillförlitliga vittnesmålen av von Scheven och Hedda Högel är. Men tyvärr gör inte heller Almqvists dokumenterade göranden och låtanden – jag tänker främst på promemoriorna – något förtroendeingivande intryck. Något bevis för att en komplott mot Almqvist förelegat har heller inte kunnat presteras. Trots alla Jägerskiölds energiska

försök att besvara skuldfrågan kvarstår kriminalgåtan som olöst.

Jägerskiöld säger i sitt inledande kapitel, att först »om skuldfrågan slutgiltigt kan besvaras kan skaldens personlighet och hans litterära verk tillförlitligt skildras» (s. 13). Det är riktigt att skuldfrågan är ett problem, som det är av vikt att få löst – i den mån det går. Men det är alldeles orimligt, att en sådan lösning skulle vara förutsättningen för en tillförlitlig skildring av Almqvists verk. En sådan lösning skulle däremot kasta ljus över den olyckliga *människan* och privatpersonen Almqvist, som dog för över hundra år sedan. *Diktaren* Almqvist lever fortfarande, det är honom vi läser och förtrollas av, och han berörs inte av dessa problem. *Diktaren* blir inte större av ett frikännande, och han blir inte mindre av en fällande dom.

Bertil Romberg

J. P. Jacobsens Spor i Ord, Billeder og Toner. Tolv Afhandlinger utgivet af J. P. Jacobsen-Selskabet i hundredåret for digterens død ved F. J. Billeskov Jansen. C. A. Reitzels Forlag. Kbhvn 1985.

The Modern Breakthrough in Scandinavian Literature 1870–1905. Edited by Bertil Nolin / Peter Forsgren. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 17.) 1988.

Erik M. Christensen: *Henrik Ibsens realisme: illusion katastrofe anarki.* I–II. Akademisk Forlag. Kbhvn 1985.

Det verk inom svensk litteraturforskning som har gjort mest för att placera J. P. Jacobsen och i synnerhet Niels Lyhne som ett intellektuellt kraftcentrum inom genombrottslitteraturen är Gunnar Ahlströms *Det moderna genombrottet i Nordens litteratur* (1947, ny uppl. 1973), konstaterar Louise Vinge i sitt bidrag till *J. P. Jacobsens Spor i Ord, Billeder og Toner*, ett i huvudsak receptionshistoriskt arbete utgivet av J. P. Jacobsen-Selskabet. Louise Vinge följer i sin stora uppsats först Jacobsenkritiken i tidningar och böcker i Sverige fram till nekrologerna 1885. Georg Brandes hyllning i *Ny illustrerad tidning* (3 feb. 1877), »Danmark har fått en ny skald», var en presentation av Fru Marie Grubbe. När Wirsén anmälde Niels Lyhne förhöll han sig påfallande positiv, men senare utgivna verk gjorde honom betänksam. Vinge som överhuvud visar sig utnyttja ett överraskande rikt material, betitlar sin uppsats *Evangelium för esteter och ateister*; Jacobsen blir en författare för författare, framhåller hon i ett andra avsnitt »från åttiotal till sekelskifte», där influenser från den jacobsenska livsstilen och språkstilen ägnas ett skarpsynt studium i anslutning till tidigare forskning. »Hans ouppnådda och enastående stil lyste vägen», vittnar Ola Hansson (När vi började, 1902); »den visade oss unga adepten, vad för ett ädelt stoff vi arbetade i och till vilken fullkomning det kunde sovrans och formas under respektfulla händer.»

Jacobsens berömmelse i Tyskland har sin egen historia och sitt karakteristiska förlopp, betonar Bengt Sørensen, »der afviger markant fra Ibsens og andre nordiske forfattaers receptionshistorie i Tyskland.» När jag i *Samlaren* 1981 behandlade *Det moderna genombrottet* och

den tyska receptionsforskningen noterade jag översättarinnan Marie Herzfelds av forskningen framhävda pionjäroll i fråga om den tyska Jacobsenreceptionen och »die Überwindung des Naturalismus». Sørensen konstaterar hur Jacobsen till trots av Georg Brandes bemödanden att väcka intresse för honom beaktades föga under 1870- och 80-talen. Från omkring 1890 skulle Wien emellertid utgöra centrum för en formlig kult av den danske diktaren. Det var fr. a. språkets skönhet och stilens »förmåhet» som slog an varvid Jacobsen blev betydelsefull också för bild- och bokkonst i Jugendstilens tecken. »J. P. Jacobsens popularitet i Tyskland og Østria, hans inflydelse ikke alene på kunstnere og forfattere, men også på et bredere litterært interesseret publikum, var så omfattende, at man i dag har svært at fatte det.» Rilkes upptagenhet av Jacobsen är välbekant; en första sentimental och omogen Jacobsenentusiasm avlöstes efterhand av en mer personlig tillägnelse som löpte parallell med Rilkes försök att etablera en ny stil på ett nytt verklighetsunderlag. Förhållandet mellan Malte Laurids Brigge och Jacobsen har bedömts mycket olika av litteraturhistorikerna. Själv drar Sørensen försiktiga konklusioner och han återger vittnesbörd om att Rilke mot slutet av sitt liv markant hade distanserat sig från Jacobsen.

The Modern Breakthrough in Scandinavian Literature 1870–1905 är en massiv volym med ett fyrtital uppsatser, ursprungligen skrivna för IASS och dess sextonde konferens vid universitetet i Göteborg augusti 1986. Bertil Nolin förklarar i sin redaktionella efterskrift att uttrycket *det moderna genombrottet* i belysning av konferensens resultat snarast kan lämpa sig som ett »paraplybegrepp» som omfattar såväl åttital som nittital, såväl kritisk realism och naturalism som symbolism.

Här företar jag enbart ett axplock bland bidragen. Sven H. Rossel avser »en kritisk omvärdering» när han ställer frågan: »Var Det moderne genombud moderne?» Rossel argumenterar i sin påtagliga aversion mot Georg Brandes utan all förståelse för dennes fälttåg för »den fria tanken». Régis Boyer åter företar en dristig parallell: »Genombrott Scandinave: XVIIIe siècle français.» Arne Melberg har upptäckt att den sydeuropeiska litteraturen förededde ett likartat genombrott som den nordiska; jämförelsen är begränsad till romanernas värld. Asbjørn Aarseth debatterar »Det moderne gjennebrud – et periodebegrep og dets idologiske basis.» Medan Rossel framhåller vad som skett inom dansk litteratur före 1871, visar Aarseth på en eftersläntning i och med den danska offentlighetens starka reaktion mot det religiösa och nationella kätteriet som Brandes stod för på 1870-talet. »Så langt fra å ligne på gjennebrudd var dette å stange hodet mot hatets mur.» Aarseth menar att en viss latent antisemitism kan ha bidragit till kampanjen mot Brandes. I sin redogörelse för »mottakelsen av Georg Brandes i Norge ca 1870–84» dröjer Edvard Beyer vid J. C. Heuchs fräna attack gentemot Brandes med anledning av hans Kierkegaardföredrag i Kristiania 1877; Heuch anklagade Brandes för »Kristushad» och »Vantrons Fanatisme». Heuchs skrift utgavs 1879 i Tyskland varvid den antisemitiska slottsprästen Stöcker brukade den från riksdagens talarstol mot den nu i Berlin bosatte Brandes. Det kan tilläggas att Brandes i sin bok *Berlin som Tysk Rikshovedstad* (1885) visserligen tar lätt på detta Stöckers angrepp, men »den